

Bartłomiej Sokołowski

Muzeum Niepodległości w Warszawie

ORCID: 0000-0002-6005-1024

Stan obiektów fortyfikacyjnych twierdzy Modlin po 1945 roku¹

Słowa kluczowe

twierdza Modlin, forty, fortyfikacje, architektura obronna, prace konserwatorskie, zabytki

Streszczenie

Budowle konstruowane na terenach Warszawy pełniły różne funkcje pod względem użytkowania danego obiektu: administracyjne lub edukacyjne, były też przystosowywane dla potrzeb wojska. W drugiej połowie XIX wieku infrastruktura Warszawy została rozbudowana o dodatkowe elementy – fortyfikacje. Oprócz obwarowań obronnych budowanych w Warszawie, wznoszono twierdze na przedmościach stolicy, które umożliwiały realizację działań militarnych. Jednym z takich obiektów jest twierdza Modlin. Dzieła architektury obronnej twierdzy modlińskiej po II wojnie światowej nie pełniły swoich pierwotnych funkcji. W niniejszym artykule zaprezentowano stan budowli fortyfikacyjnych twierdzy Modlin po 1945 roku. Ponadto autor, na podstawie analizy dostępnej literatury, a także materiałów z sesji konserwatorskich, omawia problem zaniechania konserwacji terenów fortecznych po II wojnie światowej.

---

¹ Artykuł powstał na podstawie pracy magisterskiej *Twierdza Modlin – historia i jej przekształcenia po 1945*, obronionej w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego pod kierunkiem prof. dr. hab. Zbigniewa Bani w 2019 roku.

Fortyfikacje budowane na terenach Europy, po II wojnie światowej utraciły swoją funkcjonalność. Obiekty fortyfikacyjne wznoszone w ramach obrony przedmości miast, przestały spełniać oczekiwane funkcje obronne. Budynki obronne, stworzone przez fortyfikatorów w XIX wieku zostały wybudowane z myślą o ochronie ludności cywilnej, ponadto odgrywały rolę zaplecza logistycznego i militarnego armii stacjonującej na obwarowanym terenie. Wraz z rozwojem technologii zarówno militarnej, jak i przemysłowej, stały się obiektami użytkowymi niezgodnie z ich przeznaczeniem. Twierdze oraz elementy architektury obronnej przystosowano na potrzeby wojska, a w latach późniejszych, zaczęto realizować zagospodarowanie terenów fortecznych do celów użytkowych, dla ludności cywilnej. Powstanie broni jądrowej² i raketowej³ było główną przyczyną zaprzestania rozwoju fortyfikacji w Europie. Ze względu na ich konstrukcję, uznano stosowania fortów w działaniach wojskowych za przestarzałe.

Architektura twierdzy Modlin, po II wojnie światowej, została zniszczona. Poszczególne budynki wybudowane przed wojną zachowały się jednak do dzisiejszego dnia. Budowle forteczne znajdujące się na terenie Modlina są zabytkami⁴.

Kompleksy fortyfikacyjne wzniesione na terenie Polski przez zaborców oraz okupantów stanowiły symbol okupacji i dominacji wymierzony przeciwko Polakom. Wrogie nastawienie społeczeństwa do regionów pofortecznych wzrosło wraz z zakończeniem II wojny światowej. Nasiłająca się niechęć do zabytków architektury obronnej, mogła spowodować likwidację znacznej ilości budynków XIX-wiecznych fortyfikacji.

Plany realizacji działań konserwatorskich nie były akceptowane przez ludność w Polsce. W tej sytuacji konserwatorzy celowo zaniechali badań nad fortyfikacjami aż do drugiej połowy lat 70. XX wieku. Dopiero w latach 80. zaczęto tworzyć koncepcje, dotyczące odrestaurowania oraz modernizacji dawniejszych obiektów wojskowych. Tereny te były użytkowane przez Wojsko Polskie i to było kolejnym czynnikiem opóźniającym prace konserwatorskie. Armia chroniła dostęp do elementów

---

² *Mała encyklopedia wojskowa*, t. 1–4, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1980, s. 182.

³ *Ibidem*, s. 186.

⁴ R. Bochenek, *Zarys historii twierdzy Modlin*, Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Fortyfikacji, Warszawa 2001, s. 178.

architektury obronnej, nie pozwalając na działania związane z wyremontowaniem oraz adaptacją poszczególnych budynków fortyfikacyjnych⁵.

W okresie powojennym, grupa architektów i konserwatorów zabytków przeprowadziła badania terenów pofortecznych. Sporządzono dokumentację, określającą stan budynków fortyfikacyjnych. Ponadto prace badawcze w późniejszych latach umożliwiły realizację planów zagospodarowania niszczonego elementu architektury obronnej na terenie Polski. Obszary, na których zostały wzniesione dzieła fortyfikacyjne, zostały zaadaptowane w odpowiedni sposób oraz oddane do użytku publicznego.

Na podstawie przeprowadzonej analizy badawczej poszczególnych materiałów konferencyjnych oraz dostępnej literatury, przedstawię zmiany zachodzące w strukturze twierdzy Modlin po 1945 roku. Pierwszym dokumentem jest *Twierdza Modlin. Materiały z wojskowej roboczej sesji konserwatorskiej odbytej w Modlinie 15 czerwca 1977 roku*.

Projekt przedstawiono w formie maszynopisu, który zawiera historię, ówczesny stan twierdzy Modlin oraz uwagi konserwatorskie. Poprzez wykonanie działań obserwacyjnych dotyczących stanu zachowania rejonu fortecznego wojskowi oraz cywilni specjaliści, biorący udział w tym przedsięwzięciu, chcieli opracować ewentualne plany rozwoju terenu fortyfikacji oraz zabezpieczenia obiektów uznanych za zabytki⁶. Ponadto w toku prac badawczych ustalono: ewidencję wojskowych budowli zabytkowych, zakres prac przygotowawczych oraz jednostki odpowiedzialne za odbudowę i wyremontowanie zabytków fortyfikacyjnych⁷.

Realizacja założeń specjalistów, zajmujących się twierdzą Modlin, ukierunkowana była na protekcję obiektów fortyfikacyjnych zachowanych. Ponadto dążono do odrestaurowania najcenniejszych dzieł fortecznych: układu pięciobastionowego wzniesionego na początku XIX wieku, działobitni (Apteka), fortu św. Michała, spichlerza.

Odrestaurowanie fortyfikacji na terenie Modlina znacznie poszerzyło zakres planowanych działań konserwatorskich, gdyż spowodowało odsłonięcie różnych elementów – stwierdzono, że oprócz pierścienia

---

⁵ P. Molski, *Ochrona i zagospodarowanie wybranych zespołów fortyfikacji nowszej w Polsce*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2007, s. 6.

⁶ Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.

⁷ M. Kurzyp, S. Pągowski, *Twierdza Modlin. Materiały z wojskowej roboczej sesji konserwatorskiej odbytej w Modlinie 15 czerwca 1977*, Wydawnictwo WIAB SSIP GKWP, Warszawa 1979, s. 3–4.

zewnątrznego i wewnętrznego oraz cytadeli, istnieją również inne obiekty architektury obronnej, które przetrwały oblężenie przeprowadzone podczas II wojny światowej. Uznano, że na podstawie badań stanu technicznego budowli oraz ukształtowania terenu, należy sklasyfikować dzieła fortyfikacyjne⁸.

Opis zabytków przedstawiony w materiałach sporządzonych przez badaczy, obrazuje zmiany elewacji fortyfikacji oraz elementów architektury obronnej. Działania wojenne i zaprzestanie realizowania prac konserwatorskich, przyczyniły się do degradacji obiektów.

Jednym z dzieł architektonicznych stworzonych w XIX wieku, był spichlerz zbożowy autorstwa Jakuba Gaya⁹. Stefan Pągowski, uczestniczący w sesji konserwatorskiej w 1977 roku, podjął próbę charakterystyki tego obiektu. W swoich rozważaniach przedstawił opis architektoniczny oraz stan techniczny budynku. Budowla o powierzchni 82 287 m³, na rzucie prostokątnym posiadała silnie wysunięty w części środkowej elewacji ryzalit¹⁰ południowy (165,46 × 22,00 m), wysokość mierzona do gzymsu¹¹ wieńczącego skrzydła wynosiła 19,82 m, do gzymsu ryzalitu zaś 26,75 m. W 1939 roku doszło do wybuchu amunicji znajdującej się w pomieszczeniach spichlerza. W konsekwencji zachodnie skrzydło budynku uległo znacznym zniszczeniom. Po II wojnie światowej, wykonano prace rozbiórkowe zachodniej części budynku¹².

Opis przygotowany przez Stefana Pągowskiego, oprócz stanu elewacji spichlerza, dotyczył również elementów architektonicznych, które zachowały się po II wojnie światowej. Został on przedstawiony w *Studium odbudowy i adaptacji*:

Istniejące mury kapitalne ryzalitu oraz skrzydła wschodniego, część ścian poprzecznie stężających budynek, ceglane stropy kolebkowe nad pozostałą częścią parteru i we fragmencie nad drugą kondygnacją, dźwigającą grubą warstwę tynków i gruzu, pozbawione zabezpieczenia, ulegają destrukcji. Głównie dotyczy to korony murów zewnętrznych. W stosunkowo dobrym stanie jest kamienna okładzina wysokich cokołów, boniowanych spilastowań elewacji i frontony portalów, obustronnie akcentujących od strony

---

⁸ Ibidem, s. 17–18.

⁹ S. Łoza, *Słownik architektów i budowniczych Polaków oraz cudzoziemców w Polsce pracujących*, Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego Instytutu Popierania Nauki, Warszawa 1930, s. 96.

¹⁰ *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017, s. 361.

¹¹ Ibidem, s. 144.

¹² M. Kurzyp, S. Pągowski, op. cit., s. 26.

południowej i północnej oś poprzeczną budowy. Stanowi ją brama, dostępna od strony lądu dla ruchu pieszołowego, natomiast od strony wody spełniająca rolę komory załadunkowo-wyładowczej zboża wprost z barek na poziom parteru i pierwszego piętra. Tego typu przestrzenie przeładunku były trzy i akcentują się w elewacji północnej portalami, centralnym nieco większym od skrajnych. Supraporta portalu centralnego, od strony południa jest bogata i dekoracyjna. Stanowią ją panoplia w postaci płaskorzeźby wykonanej w narzucie z tynku. Gorzej przedstawiają się tynki na znacznych powierzchniach elewacji południowej, erozjonowane specyficznie zmiennymi warunkami temperaturowymi. Podobnie jest ze stolarką okienną, której zachowały się już nieliczne elementy. Z wieży bramnych od strony południowej przetrwała jedna, górna kwadra oraz minimalny fragment żeliwnego przezrocza nadbramnego, nie wystarczający do odtworzenia całej jego kompozycji. Brak natomiast dokumentu stosowanej w tej budowlu konstrukcji w tamtych na ów czas nowatorskiej w postaci żeliwnych słupów. Elewacja południowa pozbawiona jest w znacznym stopniu charakterystycznych w kształcie maskaronów – osłon wylotów wentylacyjnych. Znajdujące się poniżej każdego z maskaronów elementy dekoracyjne, płasko rzeźbione, mają kształt antycznych hełmów. Na podstawie rysunku w XIX wieku, w dziele angielskim „History of the modern Styles of architecture” J. Fergussona 1891 oraz fotografii okresu międzywojennego należy przyjąć, że cały budynek pokrywał dach blaszany. Spichlerz jest budynkiem 3-traktowym i 6-kondygnacyjnym, mimo że rozwiązanie elewacji w swojej zasadniczej kompozycji architektonicznej wskazuje na 4 kondygnacje. Trudniej dostrzegalne poziome podziały okien III i IV piętra zdradzają dalsze kondygnacje użytkowe. Dodatkowymi dowodami istnienia pięciu stropów drewnianych są gniazda maculowe w ścianach poprzecznych. Ten sztuczny podział elewacji na sześć poziomów, uwidoczniiony przekreśleniem otworów okiennych III i IV kondygnacji stropami, jako konsekwencja użytkowania budynku na magazyn zboża, wyraźnie narusza czystość zasady – elewacja odzwierciedla funkcję. Może to nasuwać przypuszczenie, że w tym wypadku mamy do czynienia z obiektem adaptowanym, pochodzącym z kręgu szkoły rosyjskiej, ściślej – petersburskiej, zastosowanym na doraźną pilną potrzebę, niejako narzuconym w okolicznościach dla strony polskiej wyjątkowo niekorzystnych¹³.

Stefan Pągowski, opisując spichlerz, uzupełnia rozważania na temat stanu technicznego elementów elewacji oraz detali architektonicznych wnioskami w postaci ustaleń konserwatorskich. Prace konserwatorskie dotyczyłyby: całkowitej odbudowy bryły budynku, zrekonstruowania skrzydła zachodniego oraz detali architektonicznych. Ponadto, autor uznał za stosowne pozostawienie dawnego podziału wnętrza budynku oraz dekoracji architektonicznych każdej elewacji. Wystrój architektoniczny elewacji planowano zmienić za pomocą użycia odmiennego materiału w skrzydle zachodnim niż w skrzydle wschodnim. Wnętrze spichlerza oraz jego wyposażenie, powinno spełniać standardy współczesnych użytkowników obiektu. Uznano, że nową funkcjonalność

---

¹³ Ibidem, s. 26–28.

budowli można osiągnąć za pomocą dokładnej modernizacji, z uwzględnieniem miejsc rekonstruowanych¹⁴.

Oprócz określenia stanu technicznego budynku oraz propozycji zastosowania konkretnych działań konserwatorskich, inżynier Pągowski podjął próbę stworzenia prawdopodobnej adaptacji obiektu¹⁵. Proces miał nastąpić po generalnym odnowieniu i zmodernizowaniu konstrukcji. Poszczególne elementy przestały istnieć przed 1977 roku, ze względu na wcześniejszą rozbiórkę elewacji. Pomimo utracenia poszczególnych detali architektonicznych oraz części konstrukcji, budynek spichlerza zbożowego prezentował się okazale, a jego walory estetyczne odzwierciedlały budownictwo XIX wieku¹⁶.

Powstały dwa sposoby zaaranżowania adaptacji obiektu. Pierwszy plan przystosowania budynku do nowoczesnych funkcji zakładał stworzenie arsenału, w którym by przechowywano broń związaną z dziejami wojen Polaków oraz umundurowanie, stanowiące wyposażenie armii na przestrzeni lat. Drugim pomysłem na wykorzystanie powierzchni spichlerza było utworzenie Archiwum Wojskowego. Arsenaal stanowiłby ośrodek nauczania, analiz specjalistycznych na temat broni oraz mundurów. Zalecenia Stanisława Pągowskiego określały również, w której części budynku miały odbywać się spotkania naukowe, dotyczące sztuki zbrojeniowej. Pomieszczenia przeznaczone do realizacji pomysłu to: cały parter znajdujący się w skrzydle zachodnim i wschodnim oraz w ryzalicie środkowym. Miejsce przeznaczone na zorganizowanie arsenału posiadało zalety pod względem architektonicznym (wysokość około 5,54 m oraz wnętrza sklepione kolebkowo). Powierzchnia użytkowa tego miejsca wynosiła: 3,532,2 m², parter 2,336,2m², I piętro 1,196 m². Budynek podzielono na pomieszczenia gospodarcze oraz funkcjonalne: hall wejściowy, pomieszczenia logistyczne (recepcja, pracownie administracyjne, konserwatorskie), bibliotekę oraz powierzchnię przeznaczoną dla ekspozycji broni oraz mundurów. Utworzenie arsenału w budynku spichlerza, nie spowodowałoby naruszenia podziałów budynku. Wszystkie parametry dotyczące proporcji budowli oraz jego formy, zostałyby zachowane. Budynek ze względu na wysokość nadawał się na

---

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ B. Szmygin, *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych – metodologia Światowego Dziedzictwa*, red. B. Szmygin, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Warszawa–Lublin 2009, s. 5.

¹⁶ M. Kurzyp, S. Pągowski, op. cit., s. 29.

stworzenie Archiwum Wojskowego (wysokie regały potrzebne do układania teczek, zapisów, manuskryptów mogły pomieścić znacznie więcej publikacji). Pomieszczenia stworzone do prawidłowego funkcjonowania Archiwum Wojskowego to: magazyny logistyczne, pomieszczenia administracyjne, biblioteka. Zapisy dotyczące adaptacji spichlerza sporządzone na sesji konserwatorskiej stanowiły źródło wiedzy oraz podstawę modernizacji i odrestaurowania obiektu¹⁷.

W pracy wydanej przez Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk pt. *Nowy Dwór Mazowiecki i okolice. Katalog zabytków sztuki w Polsce*, sporządzonej w roku 1987, zostały opisane plany architektoniczne oraz stan techniczny obiektów twierdzy Modlin. Cytadela składała się obiektów funkcjonalnych oraz obronnych, takich jak: koszary, kasyno, wieża ciśnień, fortyfikacji stanowiących elementy architektury obronnej kompleksu fortyfikacyjnego (pierścień zewnętrzny i wewnętrzny). Z pierwotnej budowli zachowały się fosa oraz częściowo zmodernizowane wnętrza i elewacje¹⁸.

Opis architektoniczny sporządzony przez grupę badawczą, ukazuje stan budowli w 1987 roku:

Układ wnętrza dwu- i półtaktowy, o pomieszczeniach sklepionych kolebkowo i z lunetami. Elewacje od strony dziedzińca zróżnicowane w poszczególnych skrzydłach i ich odcinkach, niektóre z późno klasycystycznym wystrojem architektonicznym; m.in. zachodnia część dwukondygnacyjnej elewacji południowego skrzydła północny, z odcinkowo zamkniętymi wnękami i masywnymi nadokiennikami w przyziemiu górna kondygnacja o rytmicznym układzie trójek okien, rozdzielonych tokańskimi pilastrami, dźwigającymi odcinki tryglifowego fryzu. W środkowej części tego skrzydła wyodrębniona elewacja bramy boniowana, z trzema wysokimi wnękami arkadowymi, zwieńczona belkowaniem i murkiem attykowym, nad nią nieco późniejsza kondygnacja wieżowa z ostrołukową wnęką arkadową oraz gzymsem na pseudomachikułach. Elewacja skrzydła wschodniego o czterech kondygnacjach; dwie dolne boniowane, górne dzielone arkadowymi wnękami, w których na trzeciej kondygnacji trójki okien rozdzielonych pilastrami, na czwartej okna półkoliste typu termalnego; środkowa część tej elewacji wyodrębniona pozornym zryalutowaniem, zwieńczona niskim przyczółkiem. (...) Ujęty na narożach wydatnymi filarami w przyziemiu prostokątnymi, w górnej kondygnacji wielobocznymi, ożywionymi płycinami, wystającymi ponad dach, zwieńczonymi krenelażem. W zwieńczeniu ścian odcinki gzymsu koronującego profilowanego, z pseudomachikułami. W przyziemiu głębokie wnęki zamknięte odcinkowo,

---

¹⁷ Ibidem, s. 29–32.

¹⁸ I. Galicka, H. Sygietyńska, *Nowy Dwór Mazowiecki i okolice. Katalog zabytków sztuki w Polsce*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1987, s. 37.

w których dawniej poidła dla koni, ponad nimi półkoliste okna. W drugiej kondygnacji półkoliście zamknięte okna w profilowanych obramieniach, podkreślone boniowaniem. Dach spłaszczony, kryty blachą. (...) Latryny, obecnie pomieszczenia administracyjno-gospodarcze. Trzy analogiczne budynki usytuowane na dziedzińcu wewnętrznym koszar. Murowane z cegły, otynkowane, boniowane. Parterowe, na planie koła. Wejścia, podkreślone pseudorustyką i okna bądź płyciny zwieńczone ponad gzymsem kordonowym ostrołukowymi okienkami bądź blendami w boniowanych opaskach z kluczem. Dach spłaszczony, namiotowy, kryty blachą¹⁹.

Część elementów architektury obronnej zachowała się po II wojnie światowej. Stan ogólny fortyfikacji pierścienia wewnętrznego oraz wewnętrznego twierdzy Modlin przedstawiony w pracy badawczej, szczegółowo opisuje zniszczone budynki oraz poszczególne obiekty, które zostały nieznacznie zmienione w ramach prac konserwatorskich.

W dobrym stanie technicznym pozostała fosa, wał oraz specjalnie stworzona droga, umożliwiająca komunikację do fosy. Ponadto część obiektów kompleksu fortyfikacyjnego zachowana jest w poprawnym stanie: kazamaty usytuowane nieopodal wału, mur Carnota (fragmenty), kurtyny, działobitnia ceglana ozdobiona detalem kamiennym, ogrodzenie żeliwne z ozdobami posiadające dwie bramy, Brama ks. Józefa Poniatowskiego, zrobiona z cegły z elementami detalu kamiennego, jednokondygnacyjna, posiadała boniowaną archiwoltę oraz zwieńczenie w postaci gzymsu podtrzymywanego na kroksztynach. Po bokach kordegardy występowały podcienie z parami kolumn w stylu tokańskim udekorowanymi żeliwnymi ozdobami. Kolejnym elementem architektury obronnej, który przetrwał okres II wojny światowej jest rawelin znajdujący się przed kurtyną. W wewnętrznej części bastionu III zachował się magazyn posiadający stalowe okiennice oraz drzwi, ponadto Brama Dąbrowskiego, przed którą widoczne są skonstruowane z cegły podpory mostu. Oprócz budowli obronnych znajdujących się na terenie ufortyfikowanego Modlina przetrwał również, od południowej strony bastionu V, budynek mieszkalny wybudowany z cegły, który posiadał trzy kondygnacje oraz ganek drewniany. Obiekt został zaprojektowany na wzór rosyjskiego budownictwa wypoczynkowego²⁰.

Zniszczonych elementy fortyfikacji modlińskiej, to: fragment wału, znajdujący się w bastionie III, jedna poterna, stanowiąca fragment pozostałości po bramie gen. François de Chasseloupa-Laubata, kazamaty,

---

¹⁹ Ibidem, s. 37–38.

²⁰ Ibidem, s. 40–41.

przeciwskarpy, przejścia do jedynego rawelinu. Elementy architektury obronnej twierdzy Modlin, zostały też częściowo przebudowane. Konstrukcja znajdująca się na obszarze fortyfikacji wewnętrznych poddana modernizacji to Brama Północy²¹.

Fortyfikacje rozmieszczone na terenie pierścienia zewnętrznego, opisane w *Katalogu*, są zniszczone lub częściowo zachowane. Należą do nich: Brama Saperska, brama występująca na linii Korony Utrackiej, apteka Napoleona, Brama Zakroczymska, schron generała Józefa Sowińskiego w zaniedbanym stanie, brama płk. Augusta Szulca, Brama Kolejowa oraz Brama Ostrołęcka. Dzieła zewnętrzne, stanowiące fragmenty twierdzy Modlin, zachowały się w różnym stopniu używalności publicznej. Przyczółek mostowy znajdujący się w miejscowości Kazuń konstrukcyjnie spełniał zadania obronne. W obszarze dzieła rozmieszczone zostały budowle tj.: koszary (częściowo zachowane), cerkiew, którą w późniejszych latach przebudowano na halę sportową, magazyny, fort „Ostrołęka” (zniszczony, zachowały się niewielkie fragmenty konstrukcji), barbakan fort „św. Michał” (dobry stan techniczny)²².

Wymienione w pracy Piotra Molskiego *Ochrona i zagospodarowanie wybranych zespołów fortyfikacji nowszej w Polsce*, dotyczącej adaptacji rejonów fortyfikacyjnych, obiekty twierdzy Modlin, które zachowały się po 1945 roku, to: forty, prochownie, dzieła piechoty oraz wzmocnienia ziemne. Autor opisał stan obiektów fortyfikacyjnych twierdzy, uwzględniając jej cytadelę, sposoby zagospodarowania terenu przez instytucje państwowe oraz prywatne przedsiębiorstwa. Ponadto, na podstawie badań oraz zebranych materiałów źródłowych, wskazał potencjalne środki umożliwiające przekształcenie fortyfikacji twierdzy modlińskiej. Stan fortyfikacji określił jako zróżnicowany. Czynniki wpływającymi na przekształcenia i zniszczenia twierdzy były: konflikty zbrojne, realizacja ćwiczeń wojskowych oraz rozbiórki elewacji poszczególnych obiektów, w celu uzyskania surowca budowlanego. Analizy oraz badania uwzględniają stan do 2007 roku²³.

W latach 1945–1990 cytadela twierdzy Modlin pełniła funkcję siedziby Wojska Polskiego. Przystosowano zespół forteczny na powierzchnię użytkową oraz pomieszczenia wojskowe i logistyczne. Zmiany w strukturach armii Wojska Polskiego przyczyniły się do opuszczenia terenu

---

²¹ Ibidem.

²² Ibidem, s. 41–47.

²³ P. Molski, op. cit., s. 15–22.

twierdzy. Właścicielem kompleksu fortyfikacyjnego została Agencja Mienia Wojskowego²⁴, która dążyła do sprzedaży obiektu. Wraz z opuszczeniem cytadeli przez wojsko, mogły zostać zastosowane metody oraz sposoby działania w formie programów, dotyczące zagospodarowania obiektu pofortecznego. Początkowe plany zostały sporządzone przez organy administracji rządowej konserwatorów oraz przedstawiciele lokalnych władz samorządowych²⁵.

Teren fortyfikacyjny twierdzy Modlin, stał się atrakcyjnym gruntem. Wszystkie dzieła obronne mieszczące się na obszarze Modlina zmodernizowane oraz odremontowane, stanowiłyby elementy, które w przyszłości umożliwiłyby zagospodarowanie obiektami turystycznymi lub rekreacyjno-sportowymi.

W 1998 roku przygotowano program, który zachęcał potencjalnych inwestorów do kupna, zawierał on zapisy dotyczące zaadaptowania obiektów fortyfikacyjnych oraz przekształcenia w miejsca usługowe, przemysłowe oraz deweloperskie. Pomysłodawcą projektu był Zarząd Miasta Nowy Dwór Mazowiecki²⁶, który realizował zadania związane z szybką sprzedażą niszczonej fortyfikacji²⁷.

Na przestrzeni lat struktury samorządowe analizowały zastosowanie terenu pofortecznego, używalność oraz stan faktyczny dzieł fortyfikacyjnych. Koncepcje zawierały plany zagospodarowania obszaru modlińskiego. W XXI wieku sporządzono znaczną ilość programów urbanizacji obiektów fortyfikacyjnych. Jednym z nich jest uchwała Rady Miejskiej Nowego Dworu Mazowieckiego podana do opinii publicznej i regularnie modyfikowana w latach 2003–2006²⁸. Ustalenia zawarte w uchwale dotyczyły modernizacji obszarów fortecznych i obejmowały szereg zadań z odrestaurowaniem konstrukcji elementów architektury obronnej.

Na podstawie wspomnianych już badań Piotra Molskiego, przedstawionych w jego pracy, można ocenić stan techniczny oraz elementy, które zachowały się z pierwowzoru twierdzy Modlin w 2007 roku. Autor omówił dzieła fortyfikacji stałej pierścienia wewnętrznego i zewnętrznego

---

²⁴ <https://amw.com.pl/pl/amw/o-agencji> [dostęp: 22.09.2022].

²⁵ P. Molski, op. cit., s. 68.

²⁶ <https://www.bip.gov.pl/subjects/5386,Urz%C4%85d+Miejski+Nowy+Dw%C3%B3r+Mazowieckich> [dostęp: 22.09.2022].

²⁷ Ibidem.

²⁸ Uchwała Rady Miejskiej w Nowym Dworze Mazowieckim z dnia 29 grudnia 2003r, w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta Nowy Dwór Mazowiecki.

nego (163 fortyfikacje), obiekty zaplecza logistycznego (66 budynków), koszary obronne (ze względu na większą powierzchnię w badaniach podzielono je na 11 sekcji) oraz budynki mieszkalne (19 obiektów). Stan techniczny elementów architektury oceniono w procentach: dzieła wzniesione w celu czynnej obrony 36% dobry, 35% zły, 29% średni, pomieszczenia logistyczne 60% dobry, 29% średni. Stan nielicznych budynków logistycznych określono jako zły (w przybliżeniu 1%), 16 jako dobry, dwóch jako średni, jeden obiekt w średnim stanie, fragmentami w złym, ośmiu sekcjom koszar przyznano dobre noty, pozostałe trzy określono jako średnie lub złe. Sporządzono analizę zachowania się pierwotnego kształtu budynków różnego przeznaczenia znajdujących się na terenie twierdzy Modlin: dzieła fortyfikacyjne (powyżej 10% zachowały się 43 obiekty, 10 obiektów – 10–45%, 52 obiekty – 45–70%, 58 obiektów powyżej 70%), zaplecze logistyczne (42 budynków 60–85%, 13 budynków powyżej 85%, osiem budynków – 50–60%, trzy budynki – 15–35%), koszary (jedna sekcja – 65–70%, 10 sekcji – 71–75%), budowle przeznaczone na mieszkania (15 budynków – 70–90%, cztery budynki – 10–25% – ze względu na liczne modernizacje oraz remonty). Większość budynków zachowała się w stanie dobrym, lecz jest zaniedbana oraz nieużytkowana, czego konsekwencją jest postępująca degradacja²⁹.

Poszczególne konstrukcje architektoniczne twierdzy Modlin, zmieniły się na przestrzeni lat. Jednym z przekształconych obiektów jest cerkiew. Podczas II wojny światowej została uszkodzona. Planowano jej odbudowę, jednakże z przyczyn politycznych zrezygnowano z działań restauracyjnych. Rozebrano ją, pozostawiając jeden element związany z pierwotną budowlą: dwa krzyże pełniące funkcję zwieńczenia wieży. Zlikwidowano koszary umieszczone w jej pobliżu. 29 czerwca 2007 roku utworzono w tym miejscu parafię św. Barbary³⁰.

Kolejnym obiektem, który przeszedł proces modernizacji jest lotnisko modlińskie. Zostało zaprojektowane przed II wojną światową, w 1937 roku. Było wojskowym lotniskiem Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej. Obiekt nie był wykorzystywany zgodnie ze swoim przeznaczeniem aż do wybuchu II wojny światowej. Niemieckie oddziały Luftwaffe utworzyły w tym miejscu bazę lotniczą. Lotnisko w Modlinie od 1945 do 2000 roku przeznaczone było dla wojskowych sił powietrznych

---

²⁹ P. Molski, op. cit., s. 73–74.

³⁰ <https://www.nowydwormaz.pl/plik,9,26,fakty-2-pdf.pdf> [dostęp: 22.09.2022].

Rzeczypospolitej Polskiej: organizowano tu ćwiczenia oraz szkolenia. W roku 2000 właścicielem lotniska stała się Agencja Mienia Wojskowego, która sprzedała obiekt. W 2006 roku uzyskano zezwolenie na budowę lotniska cywilnego. Dawniejsze lotnisko wojskowe posiadało przestarzałą infrastrukturę. Modernizacja lotniska rozpoczęła się w 2010 roku, prace remontowe pozwalające na rozwój struktury lotniczej zakończyły się 2012 roku. Oprócz zmian dokonanych w budynkach funkcjonalnych, stanowiących zaplecze logistyczne, wybudowano terminal pasażerski³¹. Po zakończeniu prac uzyskano budowlę cywilną o wymiarach 2500 m długości i 45 m szerokości³².

Obiektem, stanowiącym część twierdzy Modlin, który nie zachował się w całości, jest Brama generała J. Dąbrowskiego, dwukondygnacyjna konstrukcja wybudowana w stylu architektury neogotyckiej, która nie przetrwała II wojny światowej. Pozostałością po niej są elementy mostu w formie murowanych arkadowań³³.

Kolejnym budynkiem zabytkowym, który został zaadaptowany, jest dawna pralnia parowa twierdzy Modlin. Obiekt stanowiący zaplecze socjalne, została wzniesiony w XIX wieku. Pralnia parowa była elementem kompleksu lazaretowego³⁴, stworzonego na potrzeby szpitala oraz stacjonującej armii. Została wybudowana w południowo-zachodniej części Cytadeli twierdzy modlińskiej. Konstrukcja dwukondygnacyjna na planie wydłużonego prostokąta, ma dwa ryzality od północnej strony budynku, od północy pojedynczy ryzalit portyku wejścia głównego, od zachodniej strony usytuowana jest dwuosiowa część parterowa. Posiada ona ujednolicony detal architektoniczny względem korpusu dwukondygnacyjnego. Elewacja budynku została udekorowana ceglanym oraz cementowym detalem. Obecnie kompozycja elewacji jest asymetryczna, północna i południowa charakteryzują się niejednorodnością stylistyczną. W układzie kompozycji widoczne są znaczne przekształcenia. Modernizacje obiektu architektonicznego oraz liczne konflikty zbrojne, powodujące znaczne zniszczenia, miały wpływ na przekształcenia elewacji. Po II wojnie światowej zastosowano pojedyncze przepięcia na

---

³¹ https://www.lotnisko-chopina.pl/uploads/user_files/kdp-PRM-01%20Kodeks%20dobrego%20postepowania%20przy%20obsłudze%20naziemnej%20osob%20niep.pdf [dostęp: 22.09.2022].

³² <https://www.modlinairport.pl/lotnisko/historia-lotniska> [dostęp: 22.09.2022].

³³ A. Pielach-Pierścieniak, *Od A do Z, czyli antologia najważniejszych zabytków*, „Fakty Nowodworskie” 2018, nr 98, s. 18–24.

³⁴ *Encyklopedia popularna PWN*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1982, s. 400.

otwory okienne. Aktualnie pralnia parowa została zaadaptowana na Hotel Royal³⁵.

Obiektem twierdzy Modlin, który został zmodernizowany oraz przystosowany na potrzeby turystyczne jest stanowisko ogniowe gen. Dehna. Budynek wzniesiono w 1839 roku, jest to trzykondygnacyjna półokrągła wieża artyleryjska. Dzieło zostało wybudowane z cegły. Obwarowanie konstrukcji stanowiła fosa z elementami muru Carnota, połączonego z przeciwskarpą strzelecką. Dostęp do fortyfikacji był utrudniony ze względu na ciąg komunikacyjny umieszczony w dolnej partii budynku. Wejście, do którego prowadził tunel, znajdowało się pod ziemią. Aktualnie obiekt został przeznaczony dla zwiedzających, w latach 2004–2011 było tu Muzeum Kampanii Wrześniowej i Twierdzy Modlin³⁶. Wejście do obiektu, zostało ułatwione dzięki pracom związanym z odkopaniem tunelu³⁷.

Bramę Ostrołęcką wybudowano w XIX wieku jako jeden z elementów twierdzy Modlin. Stanowiła element Frontu Ostrołęckiego. Znajduje się w zewnętrznej części twierdzy, stanowiąc fragment obwodu od strony wschodniej. Elewacja wewnętrzna Bramy Ostrołęckiej opatrzona jest dekoracją o charakterze klasycystycznym. Nad wjazdami umieszczono półkoliste okna, przelotnia została ujęta za pomocą pary pilastrów jońskich. Element obronny umieszczony w konstrukcji, to ścianka strzelecka. Obecnie w budynku znajduje się restauracja³⁸.

Twierdza Modlin została wzniesiona w celach obronnych. Oprócz prac fortyfikacyjnych budowano budynki użytku powszechnego, tak aby kompleks fortyfikacyjny stał się samowystarczalny. Obiekty stanowiące elementy zaplecza logistycznego pozwalały armii stacjonującej w twierdzy na niezależność. W celu uzyskania lepszego funkcjonowania logistyki wojskowej w latach 1832–1841 powstał ciąg aprowizacyjny, składający się z młyna, elewatora oraz piekarni. Budynek elewatora był dwukondygnacyjny, w formie wieży artyleryjskiej. Do 1994 roku, w utworzonym ciągu zapewniającym gromadzenie zapasów, funkcjonowała piekarnia³⁹.

---

³⁵ <http://www.royalhotel.pl/historia/> [dostęp: 22.09.2022].

³⁶ <http://modlinmuzeum.pl/pl/o-nas/muzeum-KWiTM> [dostęp: 22.09.2022].

³⁷ *Gminy program opieki nad zabytkami miasta Nowy Dwór Mazowiecki na lata 2018–2021*, Wrocław 2017, s. 50.

³⁸ *Ibidem*, s. 51.

³⁹ A. Pielach-Pierścieniak, *op. cit.*, s. 20.

Kolejnym obiektem, który został zaadaptowany na potrzeby turystyczne jest Wieża Czerwona (Tatarska), będąca jednym z elementów koszar twierdzy Modlin. Obiekt pełnił dwie funkcje: obserwacyjną oraz komunikacyjną. Został wybudowany w latach 1832–1841. Wysokość Wieży Tatarskiej wynosi 45 m, stanowiła dobry punkt obserwacyjny dla armii. Obecnie właścicielem budowli jest Wojskowa Agencja Mieszkaniowa⁴⁰. Można wejść do obiektu w asyście przewodnika PTTK, posiadającego odpowiednie uprawnienia. Wieża stała się czymś w rodzaju tarasu widokowego⁴¹.

Większość obiektów wciąż czeka na modernizację oraz odrestaurowanie. Poszczególne projekty, np. *Gminny program opieki nad zabytkami miasta Nowy Dwór Mazowiecki na lata 2018–2021*, opisują planowane prace remontowe oraz konserwatorskie. Kompleks fortyfikacyjny twierdzy Modlin potrzebuje zmiany pod względem infrastruktury oraz zagospodarowania terenu. Adaptacja obszaru stanowiącego przykład sztuki fortyfikacyjnej XIX wieku, powinna przebiegać stopniowo.

Ponadto realizacja działań związanych z organizacją nowych form obiektów uzależniona jest od aktualnych potrzeb turystów oraz społeczności lokalnej. Oprócz budowania małej architektury i budynków gastronomicznych, zagospodarowanie mienia publicznego powinno obejmować kompleksy sportowo-rekreacyjne. Działanie tego typu zwiększyłoby zainteresowanie twierdzą Modlin i pozwoliłoby dotrzeć do większej liczby zwiedzających. Każdy zabytek przedstawiony w mojej pracy na przestrzeni lat zmienił swoją formę oraz funkcjonalność, często popadał w ruinę, był poddawany pracom rozbiórkowym. Odbudowanie oraz modernizacja twierdzy Modlin to trudne zadanie dla konserwatorów oraz projektantów. Poszczególne obiekty w minimalnym stopniu mają zachowaną wartość autentyczną i odtworzenie ich konstrukcji nie jest proste. Zmiany w twierdzy spowodowane były przyczynami politycznymi, społecznymi oraz technicznymi. Opóźnienie prac konserwatorskich o dwie dekady przyczyniło się do zniszczenia znacznej ilości jej budynków fortyfikacyjnych.

Fortyfikacje na terenie XIX-wiecznej Polski, zostały stworzone przez zaborców. Przyczyny polityczne oraz wojskowe były głównymi czynnikami, które spowodowały rozwój budownictwa dzieł fortyfikacyjnych. Twierdza Modlin, powstawała od początku XIX wieku. Jej modernizacji

---

⁴⁰ Ustawa o Agencji Mienia Wojskowego z dnia 10 lipca 2015 r.

⁴¹ A. Pielach-Pierścieniak, op. cit., s. 21–22.

oraz ulepszania dokonywali fortyfikatorzy szkół polskich, rosyjskich oraz francuskich. Rozwój twierdzy Modlin przyczynił się do projektowania budynków o charakterze obronnym, pozwolił na nowe sposoby prowadzenia wojen, polepszenie jakości elementów architektury obronnej oraz umożliwił zagospodarowanie starych obiektów bez naruszenia pierwotnej koncepcji. Historia twierdzy Modlin pozwala poznać znaczenie dzieł fortyfikacyjnych w szerszym spectrum. Na podstawie analizy dostępnej literatury, można wywnioskować, że rozwój architektury obronnej XIX wieku był uzależniony od postępu technologicznego związanego z przemysłem militarnym. Pogłębiające się konflikty zbrojne stały się jednym z głównym czynników gwałtownych zmian w strukturze fortyfikacyjnej. Twierdza Modlin jako kompleks fortyfikacyjny w XIX wieku, ulepszana i modernizowana, stała się bazą wojskową o znacznych rozmiarach. Pozwalała na realizowanie działań obronnych i zaczepno-obronnych, stanowiąc element linii obronnej armii francuskiej oraz rosyjskiej. Ukształtowanie terenu twierdzy Modlin oraz naturalne przeszkody w postaci rzek, stanowiły dodatkowy atut w kwestiach obronnych. Elementy architektury obronnej, opatrzone zostały detalami architektonicznymi, które świadczyły o zaangażowaniu projektantów i budowniczych fortyfikacji. Detal architektoniczny zastosowany przy dekorowaniu ceglanych bram, wież, spichlerza, cytadeli oraz budynków funkcjonalnych jest świadectwem rozwoju budownictwa fortyfikacyjnego.

Na podstawie zachowanych konstrukcji dzieł fortyfikacyjnych pierścienia zewnętrznego i wewnętrznego można wywnioskować, iż budownictwo obronne, pomimo nikłego nakładu finansowego, zostało stworzone w staranny sposób i pełniło ważną funkcję w rozwoju architektury wojskowej.

Na przestrzeni lat modernizacje twierdzy Modlin pozwoliły na ukiepunkowanie zasad wznoszenia fortyfikacji w całej Europie. Plany architektoniczne stały się podstawą realizacji projektów innych kompleksów fortyfikacyjnych. Obiekty twierdzy modlińskiej w późniejszych latach zostały zaniedbane oraz opuszczone. Zmiany koncepcji wojskowych i wojennych przyczyniły się do zaniechania budowania dzieł obronnych w późniejszych latach. Budowle forteczne stały się bezużyteczne wraz z rozwojem broni nuklearnej. Pomimo zastosowania schronów, dawniejsze zespoły fortyfikacji XIX-wiecznej, nie były modernizowane do celów wojskowych w latach współczesnych.

Stan techniczny fortyfikacji wymusza na organach samorządowych oraz rządowych modyfikowanie struktury obiektów w sposób niezgodny

z ich pierwotnym przeznaczeniem. Elementy architektury obronnej zaadaptowano do realizacji działań publicznych – turystycznych oraz rekreacyjnych. Analiza stanu technicznego fortyfikacji znajdujących się na obszarze Modlina, pokazuje problem nieumiejętnego wykorzystania zabytkowych obiektów.

W przyszłości modernizacje powinny być przeprowadzane w taki sposób, aby nie została zachwiana wartość autentyczna oraz zabytkowa dzieł fortyfikacyjnych. Aktualne plany stworzenia nowych budynków funkcjonalnych w stopniu marginalnym uznają wyżej wymienione wartości. Przyczyną jest rozwój architektury nowoczesnej oraz zły stan elementów architektury obronnej. Stworzone na potrzeby zaadaptowania zniszczonych obiektów fortyfikacyjnych programy rewitalizacyjne są spójne i rzeczowe. Jedynym mankamentem założeń tychże koncepcji jest czas realizacji. Projekt może być wykonywany nawet dziesięć lat, zważywszy na aktualny stan techniczny obiektów fortyfikacyjnych twierdzy Modlin to zbyt długo, aby doprowadzić do stanu użyteczności niszczone elementy. Przemawia za tym fakt, że architektura obronna twierdzy Modlin, nieodnawiana w okresie 1945–1980, popadła w większości przypadków w ruinę.

Architektura obronna twierdzy Modlin, jest elementem dziedzictwa kulturowego w Polsce. Na przestrzeni lat znaczna ilość fortyfikacji została wpisana do rejestru zabytków. Dzieła fortyfikacyjne powinny zostać zaadaptowane w szybkim tempie, aby uniknąć utraty fortów, których stan techniczny jest zły. Każdy element z osobna, połączony w jedną całość pokazuje nam jak ważna może być struktura fortyfikacyjna twierdzy Modlin w przyszłości. Zagospodarowanie obiektu o znacznej powierzchni jest trudne, ale jeszcze trudniejszym zadaniem w przyszłości będzie adaptacja praktycznie zniszczonych obiektów fortyfikacyjnych. Moim zdaniem, prywatne przedsiębiorstwa odpowiedzialne za odbudowę i modernizację regionów pofortecznych, będą zmuszone do likwidacji fortów o złym stanie technicznym.

Działania konserwatorskie i adaptacyjne powinny odbywać się etapowo, od najbardziej zniszczonych dzieł fortyfikacyjnych po te najlepiej zachowane. W innym przypadku zostanie utracone jeszcze więcej zabytkowych budowli związanych z architekturą obronną.

Bartłomiej Sokołowski

Bibliografia

Akty prawne

Gminny program opieki nad zabytkami miasta Nowy Dwór Mazowiecki na lata 2018–2021, Wrocław 2017.

Uchwała Rady Miejskiej w Nowym Dworze Mazowieckim z dnia 29 grudnia 2003 r., w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta Nowy Dwór Mazowiecki.

Ustawa o Agencji Mienia Wojskowego z dnia 10 lipca 2015 r.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.

Encyklopedie i słowniki

Encyklopedia popularna PWN, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1982.

Łoza Stanisław, *Słownik architektów i budowniczych Polaków oraz cudzoziemców w Polsce pracujących*, Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego Instytutu Popieprania Nauki, Warszawa 1930.

Mała encyklopedia wojskowa, t. 1–4, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1980.

Słownik terminologiczny sztuk pięknych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017.

Opracowania

Bochenek Ryszard, *1000 słów o fortyfikacjach i inżynierii*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1980.

Bochenek Ryszard, *Twierdza Modlin*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2003.

Bochenek Ryszard, *Zarys historii twierdzy Modlin*, Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Fortyfikacji, Warszawa 2001.

Galicka Izabella, Sygietyńska Hanna, *Nowy Dwór Mazowiecki i okolice. Katalog zabytków sztuki w Polsce*, Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1987.

Kurzyp Marian, Pągowski Stefan, *Twierdza Modlin. Materiały z wojskowej roboczej sesji konserwatorskiej odbytej w Modlinie 15 czerwca 1977*, Wydawnictwo WIAB SSIP GKWP, Warszawa 1979.

Molski Piotr, *Ochrona i zagospodarowanie wybranych zespołów fortyfikacji nowszej w Polsce*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2007.

Pielach-Pierścieniak Aneta, *Od A do Z, czyli antologia najważniejszych zabytków*, „Fakty Nowodworskie” 2018, nr 98.

Szmygin Bogusław, *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych – metodologia Światowego Dziedzictwa*, red. B. Szmygin, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Warszawa–Lublin 2009.

Źródła internetowe

<https://amw.com.pl/pl/amw/o-agencji> [dostęp: 22.09.2022].

<https://www.bip.gov.pl/subjects/5386,Urz%C4%85d+Miejski+Nowy+Dw%C3%B3r+Mazowieckich> [dostęp: 22.09.2022].

<https://www.nowydwormaz.pl/plik,9,26,fakty-2-pdf.pdf> [dostęp: 22.09.2022].

https://www.lotnisko-chopina.pl/uploads/user_files/kdp-PRM-01%20Kodeks%20dobrego%20postepowania%20przy%20obsłudze%20naziemnej%20osob%20niep.pdf [dostęp: 22.09.2022].

<https://www.modlinairport.pl/lotnisko/historia-lotniska> [dostęp: 22.09.2022].

<http://www.royalhotel.pl/historia/> [dostęp: 22.09.2022].

<http://modlinmuzeum.pl/pl/o-nas/muzeum-KWiTM> [dostęp: 22.09.2022].

The Condition of Fortification Facilities of the Modlin Fortress After 1945

Keywords

Modlin fortress, forts, fortifications, defensive architecture, conservation works, monuments

Abstract

The structures built in the Warsaw area served different functions in terms of use of a particular building, including administrative and educational, but were also adapted for the military. In the second half of the 19th century, Warsaw's infrastructure was expanded with additional elements – fortifications. In addition to the defensive fortifications built in Warsaw, fortresses were erected on the outskirts of the capital to enable military operations. One such site is the Modlin fortress. After World War II, the defensive architecture of the Modlin fortress did not perform its original functions. This article presents the condition of the fortification structures of the Modlin fortress after 1945. In addition, based on an analysis of the available literature as well as materials from conservation sessions, the author discusses the issue of abandonment of maintenance of the fortress areas after World War II.

Zustand der Befestigungsanlagen der Festung Modlin nach 1945

Stichwörter

Festung Modlin, Festungen, Befestigungen, Verteidigungsarchitektur, Konservierungsarbeiten, Denkmäler

Zusammenfassung

Die in den Gebieten um Warschau errichteten Bauten erfüllten verschiedene Funktionen im Hinblick auf die Nutzung des jeweiligen Objekts: sie dienten der Verwaltung oder dem Bildungswesen, wurden aber auch an die Bedürfnisse des Militärs angepasst. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurde die Infrastruktur Warschaus um zusätzliche Elemente ausgebaut, und zwar um Befestigungen. Abgesehen von den Verteidigungsanlagen in Warschau wurden auch Festungen in den Außenbezirken der Hauptstadt errichtet, um militärische Operationen zu ermöglichen. Ein solches Objekt ist die Festung Modlin. Die Werke der Verteidigungsarchitektur der Festung Modlin erfüllten nach dem Zweiten Weltkrieg nicht mehr ihre ursprünglichen Funktionen. In diesem Artikel wird der Zustand der Befestigungsanlagen der Festung Modlin nach 1945 vorgestellt. Zudem erörtert der Autor auf der Grundlage einer Analyse der verfügbaren Literatur sowie von Materialien aus denkmalpflegerischen Sitzungen das Problem der Unterlassung der Erhaltung von Festungsarealen nach dem Zweiten Weltkrieg.

Состояние фортификационных сооружений крепости Модлин после 1945 года

Ключевые слова

Крепость Модлин, форты, укрепления, оборонная архитектура, консервация, памятники

Резюме

Здания, построенные на территории Варшавы, использовались для различных целей – административных и образовательных, иногда также приспособлялись для военных нужд. Во второй половине 19 века инфраструктура Варшавы пополнилась дополнительными элементами – фортификационными сооружениями. В дополнение к построенным в Варшаве оборонительным укреплениям, на окраинах столицы были возведены крепости, обеспечивающие возможность проведения военных операций. Одним из таких объектов является крепость Модлин. После Второй мировой войны фортификации крепости Модлин более не использовались по назначению. В данной статье описывается состояние фортификационных сооружений крепости Модлин после 1945 года. Кроме того, изучив имеющуюся литературу, а также протоколы заседаний комиссии по ремонтно-восстановительным работам, автор затрагивает также вопрос отказа от содержания крепостных территорий в надлежащем состоянии после Второй мировой войны.